

МУЗЕЙ ПІД ВІДКРИТИМ НЕБОМ. КОНЦЕПЦІЯ СИСТЕМИ ЕКСПОЗИЦІЙ ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ВЕРХНІЙ САЛТІВ» (на прикладі комплексного курсового проекту спеціалізації «Інтер'єр і обладнання» ХДАДМ)

Олексієнко А.М., доцент, Северин В.Д., ст. викладач

Харківська державна академія дизайну і мистецтв

Анотація. В поданій статті розглядаються головні позиції створення концепції благоустрою, системи експозицій, малих архітектурних форм низки об'єктів історико-архітектурного заповідника «Верхній Салтів», визначаються засоби рішення ескіз-ідеї комплексного рішення проекту, розробленого на спеціалізації «Інтер'єр і обладнання». На великій території розташовані об'єкти музею, які мають історичну та культурну цінність не лише для нашої країни. В зв'язку з цим постає завдання створення та розвитку сучасного музею під відкритим небом.

Ключові слова: музей, історико-археологічний заповідник «Верхній Салтів», ландшафтна архітектура, благоустрій, малі архітектурні форми, сюжетне рішення, художній образ.

Аннотация. Алексеевко А.М., Северин В.Д., Музей под открытым небом. Концепция системы экспозиций историко-археологического заповедника «Верхний Салтов» (на примере комплексного курсового проекта специализации «Интерьер и оборудование» ХГАДИ). В данной статье рассматриваются основные позиции создания концепции благоустройства, системы экспозиций, малых архитектурных форм ряда объектов историко-археологического заповедника «Верхний Салтов», определяются основные приемы решения эскиз-идеи комплексного проекта, разработанного на специализации «Интерьер и оборудование». На огромной территории расположен ряд объектов музея, имеющих историческую и культурную ценность не только для нашей страны. В связи с этим ставится задача создания и развития современного музея под открытым небом.

Ключевые слова: Музей, историко-археологический заповедник «Верхний Салтов», ландшафтная архитектура, благоустройства, малые архитектурные формы, сюжетное решение, художественный образ.

Annotation. Alekseyenko A.M., Severin V.D. An Open Air Museum: The Conception of Exposition System of Historical and Archeological Preserve “The Verhniy Saltov”. In this article the basic positions of improvement creation of exposition systems of the small architectural forms of the range of objects of the historical and archeological preserve “The Verhniy Saltov” are investigated. The main decision methods of the sketch-concept of a complex project developed at the specialization “Interior and Equipment” are defined. Due to the existence of the number of objects having archeological, ethnographical and historical value all over the world on the huge territory the problem of Open-air museum foundation is posed. There are number of conceptions of the modern museum creation and development. The work is carried out on the example of a course project of “Interior and Equipment” specialization of KSADA (Kharkiv state academy of Design and Arts).

Key words: museum, historical and archeological preserve, the Verhniy Saltov, landscape architecture, improvement, small architectural forms, subject decisions, art image.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. Верхній Салтів – перлина Харківщини – приваблює до себе мальовничою місцевістю, лісом, водоймищем, сприятливо екологією. Але головне, заради чого сюди приїздять туристи та науковці – це верхньосалтівський історико-археологічний комплекс. Це найвідоміша та найбільша археологічна пам'ятка, тому що тримає в собі

залишки культур епохи раннього Середньовіччя (VIII-X ст.) з поховальними спорудами катакомбного типу.

Наші пращури заглядали в майбутнє сторіччя, відвойовували у пралісів чорнозем для пашниці, випасали табуни коней, захищали себе і свій народ від посягань войовничих сусідських племен. Уміли ткати, виготовляти посуд, добувати залізну руду, ловили рибу і повноводному Сіргісі (Сіверський Донець). Прикрашали одяг та взуття оздобами з дорогоцінного каміння та металів, кохались, продовжували життя. Завдяки багаторічним дослідженням науковців-археологів, істориків, етнографів, антропологів, одержані свідчення про наших пращурів, які мешкали на цій території.

Звичайно, найвідоміша в нашій країні і в світі – це **Салтівська археологічна культура** (часи первинного заселення краю аланами і болгарами). На місці, де знаходиться сучасне село Верхній Салтів, було збудовано кам'яне місто – торговельний, адміністративний та прикордонний центр Хозарії. Згадується воно в багатьох літописах Сходу, Візантії та Древньої Русі. Так, знаменитий арабський вчений і мандрівник Мохамед Удрусі порівняв його з Саркелом хозарським, збудованим візантійцями у степовому Криму. Міста з каміння будувались на півдні Росії тільки в Хозарії – спеціально запрошеними грецькими інженерами. Місто зводив візантійській майстер **Петрика**. Княжі літописи називали його Саваром, Сарате... [2].

В 2008-2009 рр. студенти 5 курсу спеціалізації «Інтер'єр і обладнання» разом з управлінням культури Харківської державної адміністрації, управлінням містобудування і архітектури Харківської області, а також історико-археологічним музеєм-заповідником «Верхній Салтів» вирішували задачу по ескізному проектуванню благоустрою території та дизайну малих архітектурних форм необ'язаного історичного комплексу. Здійснюючи проектні рішення, необхідно було виходити з цілісної системи вимог музеєфікації, збереження навколишнього середовища, архітектурно-планувальної композиції в благоустрої, створенні художнього образу.

У світовій практиці і в нашій країні напрацьований багатий досвід створення та існування музеїв під відкритим небом, а також тих, що називають «живими музеями». Під час роботи над виконанням проектного рішення, в першу чергу були досліджені та проаналізовані наукові роботи співробітників музею-заповідника Бражник Н., Бражник С. Вони є авторами розробки оригінального сценарію-концепції «В пошуках живого музею» [1]. Необхідно висловити подяку цим науковцям за отримані додаткові історичні матеріали, пов'язані з визначеною темою. Працюючи над проектним рішенням, яке повинно увібрати декілька історичних культур та подій, не можна було не ознайомитися з дослідницькими роботами першовідкривача салтівської археологічної культури В.О.Бабенко, а також науковців: О.М.Покровського, П.П.Єфіменко, М.В.Воропця, В.І.Багалія та інших.

Проблеми створення сучасних музеїв під відкритим небом висвітлені в працях К.Хадсона «Про майбутнє музеїв» [10], Р.Стренга «Музей і комунікації», Т.Полякова «Історія та міфологія в музейній експозиції» [9].

Мета роботи — визначення особливостей концептуального рішення в комплексному ескізнюму проєкті благоустрою території та дизайну малих архітектурних форм об'єктів музею-заповідника «Верхній Салтів», розробленого на кафедрі «Інтер'єр та обладнання».

Стаття виконана за планом НДР ХДАДМ.

Результати роботи. У вирішенні концепції музею перевага повинна надаватись створенню «екомузею», яка є культуротворчою. В музейному проєктуванні існує важливе правило – експозиція не вигадується, а вирішується на основі специфічних особливостей місця (району, міста, будинку), що підлягає музеєфікації. У даному випадку, керуючись краєзнавчим, етнографічним, археологічним матеріалом, припускається створення (в складі верхньосалтівського музею-заповідника) окремих історико-культурних об'єктів. До мінусів можна віднести той факт, що музейні будови та малі архітектурні форми, які планується створити не є історичним пам'ятками, а є «новородами». З іншого боку, створюючи експериментальний «музей під відкритим небом», застосовуючи «новороби», з'являється багато можливостей для експериментів, а також нетрадиційно, в оригінальній формі розкрити історичні таємниці конкретного місця.

Формуючи головну ідею моделі музею під відкритим небом, планується створити цілісне експозиційно-художнє середовище, що включає в себе основні сюжетно-тематичні мотиви, пов'язані з історико-культурними особливостями місця, що музеєфікується та, в деяких випадках, додати йому торгово-рекреаційні функції. Особливістю експозиційного середовища є його художньо-міфологічна спрямованість, що трансформує реальні факти та події в поетичні символи, які відтворюються через пластичні образи. В основу «експозиційної мови» покладені музейні предмети – археологічні та історичні пам'ятники, а також муляжі та «новороби». Функції нетрадиційних «вітрин» виконують малі архітектурні форми та скульптурні композиції, що розкривають внутрішнє символічне значення нечисленних музейних предметів [1].

Об'єкти культурної спадщини, що входять до складу історико-археологічного заповідника «Верхній Салтів» [12]:

1. Некрополь часів Середньовіччя (VIII-X ст.) з поховальними спорудами катакомбного типу, що належить аланам – понад 45 тис. поховань;
2. Залишити городища і селища, що належать аланам;
3. Старовинне капище часів раннього Середньовіччя;
4. Залишки кам'яної копальні, де добувалось каміння для будівництва Салтівської цитаделі (VIII-X ст. н.е.);
5. Залишки городища козацьких часів (XVII-XVIII ст.);
6. Козацька могила отамана Василя Гордієнка;
7. Скіфське підкурганне поховання «Коб'янова могила»;
8. Поле Кончакове, де відбулася битва русичів з половецьким ханом Кончаком;
9. Поле Коб'якове, де знаходиться скифський курган «Коб'якова могила»;
10. Три озера (Сліпцеве, Одовенкове, Сидирчене) метеоритного походження.

11. Місце загибелі Єфименко О.Я., першої жінки-професора, що зробила значний внесок у розвиток вітчизняної етнографії і етнології.
12. Землянки часів Великої Вітчизняної війни.

Для розробки комплексного ескізного проекту обрані об'єкти: 1, 2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12.

При вирішенні дизайн-концепції об'єктів Верхньосалтівського історико-археологічного заповідника ставились **наступні задачі:**

- бережіння історико-археологічних споруд та об'єктів, що знаходяться на території заповідника;
- розробити сценарій огляду відвідувачами по кожному об'єкту: сюжетно-тематичний, предметно-образний;
- розробити генплан до кожного об'єкту;
- визначити місця паркування автотранспорту, розміщення кіосків з продажу сувенірів, продуктів харчування, кафе і т.ін.

Головні засоби відтворення проектного рішення:

- створення художнього образу, який розкриває сюжетно-тематичну спрямованість об'єктів музею-заповідника;
- малі архітектурні форми, що мають художній образ та відповідають утилітарному призначенню (збереження, демонстрація предметів давнини);
- система озеленення;
- система мощення;
- штучне та декоративне освітлення;
- застосування лазерного обладнання (декоративне освітлення, створення світлових композицій);
- художні твори (скульптура) та декоративно-художні твори (мозаїка, вітраж).

До складових проектного рішення музею під відкритим небом входять «новороби», які не повинні зіпсувати існуюче середовище, а додавати сюжетного та емоційного звучання.

Головні концептуальні складові по об'єктам заповідника:

1. Старовинне капище раннього Середньовіччя

Територія складає 200 м². Планування ландшафту поділено на три функції: перша – місце під'їзду та паркування транспорту, друга – центральна – яка олицетворює священне місце, третя – діючі копалини.

Для того, щоб підкреслити тематично-сюжетну спрямованість об'єкту використовуються два основних символи – сонця та меча. Доповнюють їх кам'яні колони, які символізують воїнів-болгар.

2. Залишки городища і селища, що належать аланам

Територія об'єкту складає 140 м². Об'ємно-планувальне рішення визначає система, що закладена в основу побудови середньовічного городища. Обираючи його за головну сюжетну ідею, передається та акцентується образ фортеці. Планувальне рішення будується через систему квадратів-площин з різницею в висотах від 15 до 60 см. Сценарій огляду побудований таким чином, що перед тим, як потрапити до кульмінаційного центру, відвідувачі змогли

оглянути експозиції, в яких розкривається культура та звичаї аланів та болгар. Проходячи через усі частини експозиції, які мають свого тематичну спрямованість, можна потрапити на оглядовий майданчик, з якою відкривається краєвид на заповідник.

3. Залишки городища козацьких часів (XVII-XVIII ст.)

За основу сюжетно-образного рішення визначено створення на території об'єкту українського слобідського селища. В планувальному рішенні використаний образ українського віночка, тобто від символічного центру – майдану – розходяться «стрічки-вулички», де розташовані житла селян та садиби мельника, ткалі, коваля, винокура, пасічника. В оформленні ландшафту використовуються різноманітні елементи селянського побуту – гончарні вироби, плетені огорожі, колодязі, лави, штучні джерела.

У створенні малих архітектурних форм використана певна алегорія та символічні образи.

Козацька могила отамана Василя Гордієнка

В основу планувального рішення обрано один з значних символів для кожного козака та є найвищою нагородою – хрест вірних козаків. В центрі об'єкту знаходиться майдан урочистостей, над ним як ніби буяє в просторі хрест, по периметру – прапори козацьких полків. Центр площі увінчує композиція хреста з тополею.

З північної сторони майдану йдуть три символічні дороги до історичного дерева – маслини, під якою знаходиться могила козака, ліворуч від неї – «Курган пам'яті». Ці місця позначені високими освітлювачами у вигляді козацьких сторожових смолоскипів. Між дорогами знаходяться місця для козацьких ігор, пісенний майданчик та стежки для прогулянок на конях.

4. Некрополь часів раннього Середньовіччя (VIII-X сторіччя)

Мета рішення проекту – художньо-образними прийомами відтворити асоціацію з історією того часу. Художньо-міфологічні аспекти впливають на глядача та посилюють емоційний образ, завдяки трансформації артефактів язичницьких культів аланів в знакові символи, які вирішуються за допомогою пластичних образів. Система планування території ландшафту – вільна, має декілька зон для відпочинку, прогулянок, екскурсій.

В основі експозиційної мови – розкопки катакомб аланських поховань, музейні предмети, символічні скульптурні композиції, які образно символізують факти язичницької ідеології аланського суспільства. По території відвідувачам можна пройти «символічним шляхом», коли людина потрапить у атмосферу хозарського каганату, на її шляху першими постають алегоричні воїни, «символічні стовпи», тоненька мелодія дзвіночків, яких колише вітерець, неначе мелодія, що долетіла з давніх часів. Дзвоники символізують життя, що дала жінка-мати, адже жінка у аланського народу була берегинею сімейного затишку. Жінка та життя – нероздільне ціле. Далі відвідувачі потрапляють до «Шляху нашої пам'яті». Це дорога, яка поступово звужується, наповнена символічними орнаментами. Матеріал для виконання символів – пластика

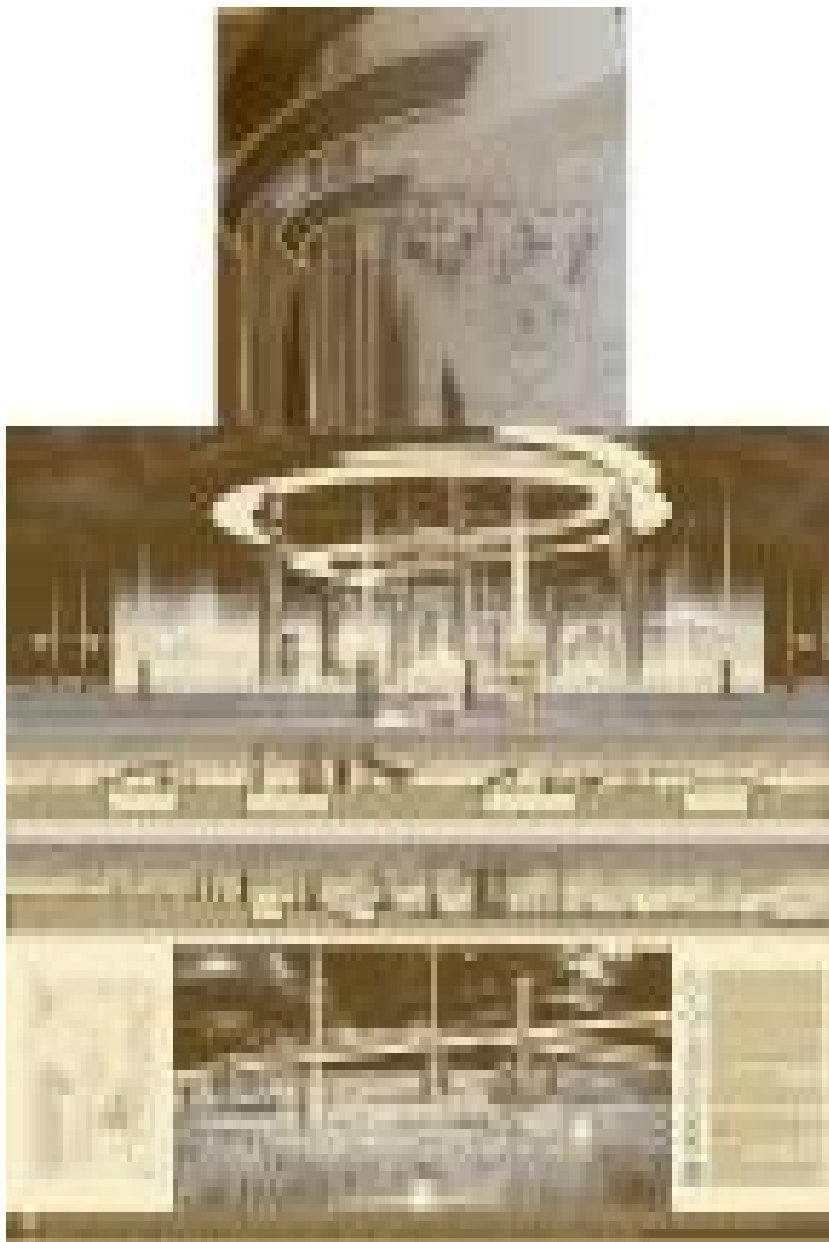

Рис. 1. Ескізний проект благоустрою території та ландшафтного дизайну території старовинного капища раннього Середньовіччя заповідника «Верхній Салтів». Студент 5 курсу «ІО» Коваль Н., керівники: доц.. Олексієнко А., ст.викл. Северин В.

Рис. 2. Ескізний проект благоустрою території та ландшафтного дизайну городища та селища, що належали аланам заповідника «Верхній Салтів». Студент 5 курсу «ІО» Коваль О., керівники: доц.. Олексієнко А., ст.викл. Северин В.

Рис. 3. Ескізний проект благоустрою території та ландшафтного дизайну «Поле Кончакове» заповідника «Верхній Салтів». Студентка 5 курсу «ІО» Ковальова Ю., керівники: доц. Олексієнко А., ст. викл. Северин В.

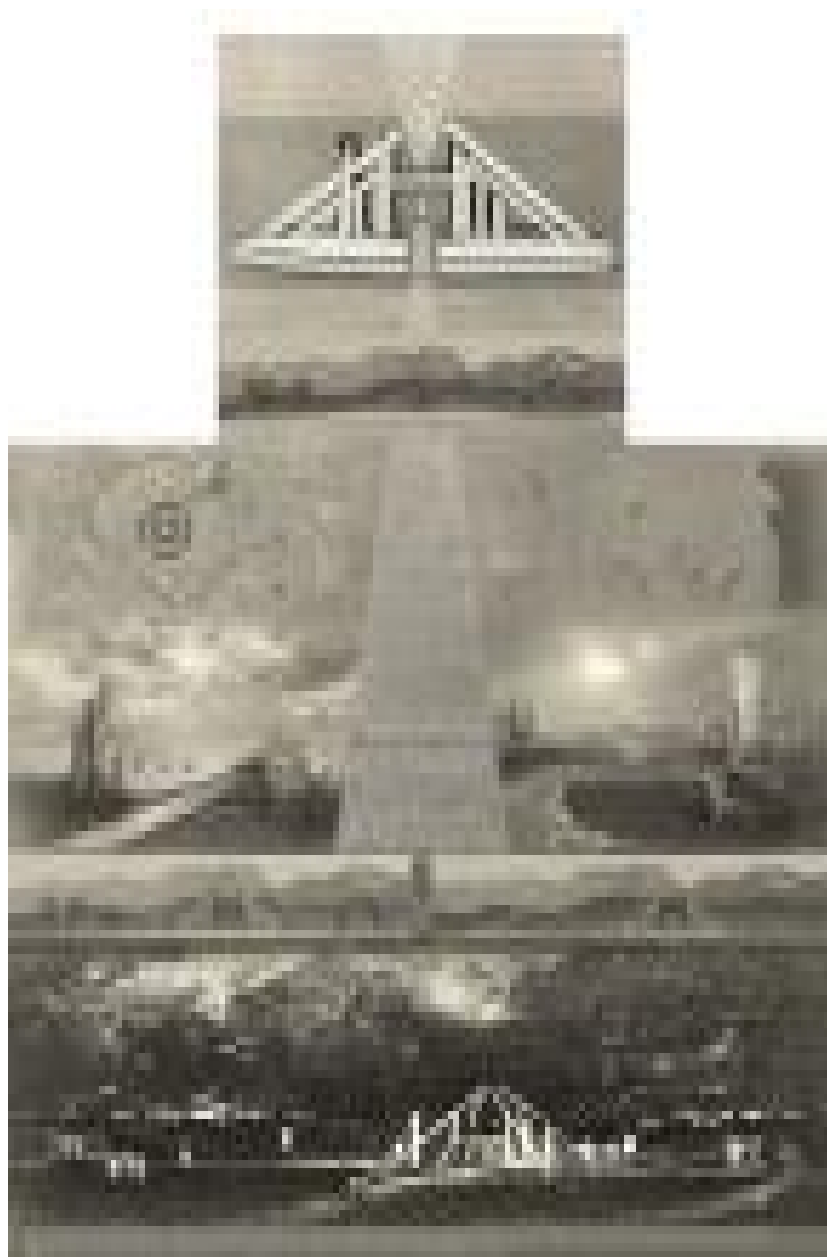

Рис. 4. Ескізний проект благоустрою території та ландшафтного дизайну «Поле Коб'якове» заповідника «Верхній Салтів». Студентка 5 курсу «ІО» Бузовська В., керівники: доц., Олексієнко А., ст. викл. Северин В.

Рис. 5. Ескізний проект благоустрою території та ландшафтного дизайну «Три озера» заповідника «Верхній Салтів». Студентка 5 курсу «Ю» Кожевнікова О., керівники: доц. Олексієнко А., ст.викл. Северин В.

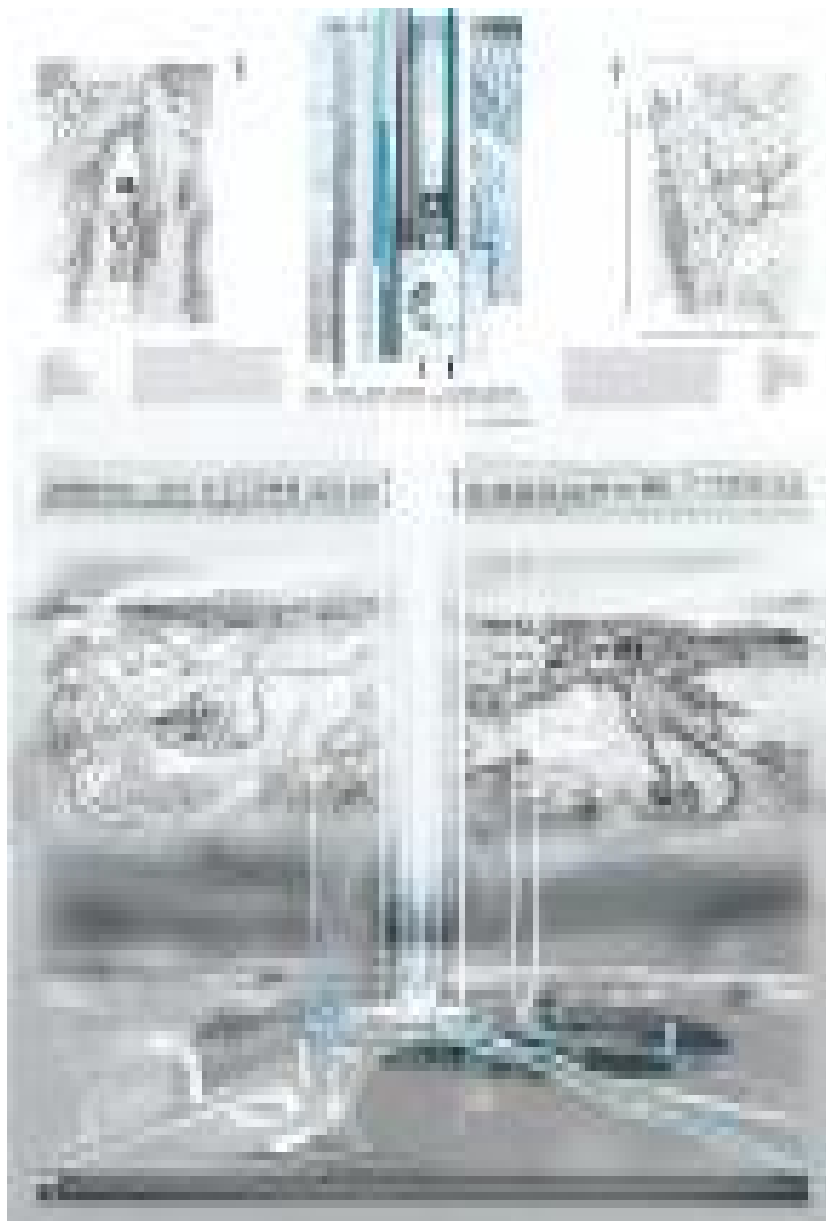

Рис. 6. Ескізний проект благоустрою території та ландшафтного дизайну території некрополю часів раннього Середньовіччя VIII-X ст. н.е. заповідника «Верхній Салтів». Студентка 5 курсу «ІО» Білан М.О., керівники: доц. Олексієнко А., ст.викл. Северин В.

металу або скла. Мощення природним каменем. Далі відвідувачі потрапляють до «Алтарної частини», яка розміщена на металевій округлій формі. Місце пам'яті супроводжують топіарні форми різної висоти, що додають динаміки в загальну ландшафтну композицію «Пласти часу». «Алтарна частина» - скляний купол, в середині якого розміщена алегорична композиція, що відображає культ животворного вогню та сонця, так зване святилище.

Поле Кончакове.

Територія цієї місцевості займає велику площу – 1га. На Кончаковому полі, як відомо з історії, відбулася битва між ханом Кончаком та Князем Ігорем. Це місце оспівано в перлині літературної творчості «Слово о полку Ігореве». Образи поезії допомагають відчувати зв'язок часів, вічність патріотичних почуттів. Планувальне рішення розділене на дві частини, межею між якими є річка Каяла. На території обох частин території знаходяться малі архітектурні форми композиції, які розповідають про воїнську наснагу та звичаї русичів та половців.

В центрі історичного поля знаходиться мала архітектурна форма, що символізує битву залятих ворогів. Висота композиції – 7,5 м, діаметр 30 м, вінчає її алегоричний образ сонячного затемнення.

Поле Коб'якове, де знаходиться курган Коб'якова могила

Загальна територія велика і становить 5 км². За основу проектного рішення була обрана символіка та характерні ознаки скіфської культури. Найбільше виразним символом є образ кургану – символ захищеності, домівки, двоякості життя і смерті. Курган в плані становить коло, як і багато з елементів та предметів скіфської культури. Композиція центральної частини об'єкту нагадує конструкцію кургану в розрізі. Другорядними, але не менше важливими є образи скіфських кам'яних скульптур-воїнів, що відтворені через символічні «пам'ятні камені». Концепція будується на синтезі ідей, роздумів про двоякість всесвіту – життя та смерті, білого та чорного. Вода, що оточує «місце вшанування скіфської культури» є метафоричним елементом «вод світового океану», що оточує планету, тобто центр життя, існування.

Три озера метеоритного походження

Ландшафт навкруги озер рівний з невеликими перепадами висот. Водоймища мають приблизно 800 м у діаметрі. Обране планувальне рішення базується на контрасті чітких геометричних форм з тими, що мають вільну систему побудови та символізують уявлення про земне і космічне. Коло – це форма, яка поєднує два мікро- і макросвіти. В рішенні благоустрою території запропоновано парково-туристичний комплекс, обладнаний монорельсовою дорогою, що дозволяє водночас комфортно пересуватись по великій території та отримати цікаву інформацію від екскурсії. Впродовж огляду є можливість споглядати вночі лазерне шоу з образами галактик, падаючих метеоритів та сузір'я. Над озером Одовенкове запроєктований оглядовий комплекс, що нагадує космічний корабель, в якому розташовані кафе, ресторан.

Землянка часів Другої Світової війни. Протитанковий рів

Територія займає площу біля 600м² і знаходиться посередині лісу, а також має нерівний рельєф поверхні. Планувальне рішення побудовано на динамічних формах, які символізують боротьбу, протистояння.

Глядачів зустрічає протитанкова гармата та підвісний місток через рів. Центром об'єкту є композиція, що символізує вибух, над яким летять лелеки. Від центру розходяться невеликі стежки-доріжки, які закінчуються малими архітектурними формами, де знаходились землянки, в яких ховались люди. Біля архітектурних композицій розташовані невеликі галявини з лавами та квітниками. Родзинками на цих композиціях є вірші з пісень воєнних років, які додають до настрою почуття ностальгії, ліричності, патріотизму.

Висновки Робота над подібного типу проектами формує у студентів творчу свідомість та сприяє умінню розробити цікаве оригінальне концептуальне рішення. Особливо це важливо в разі, коли створюється комплексний проект такого складного об'єкту як історико-археологічний заповідник «Верхній Салтів». В проектах можна побачити як засобами дизайну вирішується архітектурне середовище та з'являються нові творчі рішення, в яких використовуються оригінальні конструкції, нові технології та сучасні матеріали. Розроблений комплексний проект представлений керівництву музею-заповідника та фахівцям управління культури Харківської обласної державної адміністрації.

Робота буде виставлена для огляду та обговорення громадськістю у приміщенні музею.

Література:

1. Бражник Н., Бражник С. В поисках «живого музея». Сценарий-концепция системы экспозиции историко-архитектурного скансен-заповедника «Верхний Салтов». Серия «Музейные издания». – Музей-заповедник «Верхний Салтов», 2008.
2. Салтівська археологічна культура. Серія «Золотий вінець Харківщини. Верхній Салтів». – Х.: видав. ХНУ, 2000. – Розділ IV.
3. Бестужев-Лада И. Музей в системе культуры. – М., 1976. – №9.
4. Велика Л.П. Музейне експозиційне мистецтво. – Х., 2000.
5. Зорная Н.М. Зрелищные формы художественной культуры. – М., 1981.
6. Камерон Д. Музей современному человеку //Курьер ЮНЕСКО. – 1970. – №10.
7. Музееведение. Музеи исторического профиля. Учебное пособие. /Под ред. Лев акина К.П., Херберга В.М., М., 1988.
8. Поляков Т.П. Образно-сюжетный метод в системе взаимосвязей традиционных методов построения экспозиций //Музееведение. Проблемы культурной коммуникации в музейной деятельности. – М., 1989.
9. Рига Н., Штрикало Я. Музей на переломі століть. Аудиторія музею в ХХІ ст. «Музей на межі століть: минуле, сьогодення, перспективи. /Зб.доп. та повідом. – Дніпропетровськ, 1989.
10. Хадсон К. О будущем музеев //Мир музея. – 1996. – №5.
11. Бражник Н., Бражник С. Туристичні маршрути Вовчанщини. Серія «Україна туристична». – Х.: вид. «Історико-арх.заповідник «Верхній Салтів», 2008.

Надійшла до редакції 6.04.2009